

УДК 347.65/68(477)

РОЛЬ НОТАРІУСА В ЗАХИСТІ СПАДКОВИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Кравченко М.Г., к. ю. н., науковий співробітник
Центр дослідження проблем прав людини юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню ролі нотаріуса в захисті спадкових прав суб'єктів спадкових правовідносин згідно із законодавством України.

Ключові слова: *спадкування, нотаріус, нотаріальні дії, суб'єкти спадкових правовідносин, захист спадкових прав спадкоємців.*

Статья посвящена исследованию роли нотариуса в защите наследственных прав субъектов наследственных правоотношений в соответствии с законодательством Украины.

Ключевые слова: *наследование, нотариус, нотариальные действия, субъекты наследственных правоотношений, защита наследственных прав наследников.*

Kravchenko M.G. ROLE NOTARY IN PROTECTION OF INHERITANCE RIGHTS UNDER THE LAWS OF UKRAINE

The article investigates the role of the notary in protecting the inheritance rights of inheritance relationships under the laws of Ukraine.

Key words: *succession, notary, notarial acts, subjects hereditary relations, protection of inheritance rights heirs.*

Спадкові правовідносини посідають вагоме місце в системі цивільного права України. Особливий інтерес до них зумовлюється декількома обставинами, зокрема, тим, що їх виникнення пов'язується зі специфічною подією, а саме фізичною смертю спадкодавця, а також із переходом майнових прав на дорозі (у матеріальному вимірі) об'єкти: нерухомість, вклади в банках, акції підприємств, коштовності тощо.

Під час реалізації спадкових прав спадкоємцями особливу роль відграє саме нотаріус. Його роль виявляється насамперед у тому, щоб у випадках, визначених у чинному законодавстві України, забезпечити перехід прав та обов'язків спадкодавця, які не припинилися з його смертю та можуть бути об'єктом спадкування, до спадкоємців. Цікавою в цьому контексті є думка І.О. Косаревої, що нотаріальні дії, як правило, не додають нічого нового з фактичної сторони, а виконують роль «юридичної добавки» у фактичному складі, роблячи його досконалим [1, с. 7].

Варто відзначити, що, крім згаданої функції, існують також інші функції, які виконує нотаріус для захисту спадкових прав. Так, ст. 1283 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та ст. 60 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. покладає обов'язок щодо вжиття заходів для охорони спадкової маси на нотаріуса за місцем відкриття спадщини [2; 3]. Цікавими в цьому контексті є глава 9 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 (далі – Інструкція), а також Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, схвалені Рі-

шенням науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. (далі – Методичні рекомендації) [4; 5]. У Методичних рекомендаціях звернено увагу на те, що вжиття заходів щодо охорони спадкового майна є однією з найважливіших нотаріальних дій, яка гарантує захист майнових прав громадян. Ця нотаріальна дія вчиняється після її оплати в день подання всіх необхідних документів. При цьому заходи щодо охорони спадкового майна мають проводитися в максимально стислі строки.

У цілому охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями.

Варто відзначити, що вжиття заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється поетапно: а) прийняття заяви про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна; б) здійснення підготовчих дій (витребування й отримання всіх необхідних документів, вирішення питання щодо залучення свідків, необхідності залучення експерта чи оцінювача тощо); в) опис спадкового майна; г) охорона та зберігання описаного спадкового майна.

Заходи щодо охорони спадкового майна вживаються зазначеним нотаріусом або нотаріусом за місцем знаходження майна, якому нотаріус, який веде спадкову справу, надіслав доручення. При цьому перед вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна нотаріус вчиняє низку дій, які забезпечують повну охорону цього майна, а саме: 1) визначає місце відкриття спадщини, наявність спадкового майна, його склад і місцезнаходження; 2) перевіряє наявність спадкової справи за даними Спадкового реєстру. Якщо ж спадкову справу не заведено, нотаріус зобов'язаний зареєструвати заяву про вжиття захо-

дів щодо охорони спадкового майна також у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ.

Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється нотаріусом після отримання документів, що підтверджують факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, проте не пізніше наступного дня з дати надходження таких документів.

Варто також відзначити, що главою 9 Інструкції передбачається низка дій, які може вчинити нотаріус із метою охорони спадкового майна [4]. Зокрема, мова йде про підготовчі дії (які ми розглядали дещо раніше), опис спадкового майна, призначення охоронця спадкового майна, передання на зберігання окремих видів спадкового майна (наприклад, вибухових речовин і вибухових засобів, боєприпасів, зброї (холодної, вогнепальної, пневматичної), спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозогінної й дратівної дії), передання речей, що не мають цінності, у зв'язку зі зносом, передання на зберігання продуктів харчування, укладення договору на управління спадщиною тощо.

У цілому ж така охорона триває до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини відповідно до ст. 1283 ЦК України. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 65 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. про припинення охорони спадкового майна нотаріус за місцем відкриття спадщини попередньо повідомляє спадкоємців, а в разі переходу майна за правом спадкоємства до держави – відповідні фінансові органи.

Крім того, нотаріус зобов'язаний докласти всіх зусиль для встановлення не лише об'єктів, а й суб'єктів спадкового наступництва. Цікавою в цьому контексті є норма ст. 63 Закону України «Про нотаріат». Відповідно до неї нотаріус, який отримав від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, зобов'язаний повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відоме. Крім того, нотаріус може також зробити виклик спадкоємців шляхом публічного оголошення або повідомлення про це в пресі. Для більш ефективного виконання цієї функції закон (абз. 5 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про нотаріат») звільняє нотаріуса від фінансових витрат, пов'язаних із повідомленням спадкоємців про відкриття спадщини, і відносить їх на рахунок спадщини.

На думку Є.І. Фурси, вжиття заходів щодо охорони спадщини – це право, а не обов'язок нотаріуса. Призначення інституту охорони спадкового майна полягає в тому, щоб усунути можливість його втрати, пошкодження чи розкрадання. Саме тому охорони потребує насамперед майно, щодо якого ще не виявилось осіб, які бажають висловити свої претензії. Відповідно, немає достатніх підстав для вжиття таких заходів, коли, наприклад, до складу спадщини входить право власності на жилий будинок, а спадкоємцями є особи, які проживали в цьому будинку спільно зі спадкодавцем.

Цікавою є також думка вченого про те, що встановлення в законі обов'язку нотаріуса щодо охорони спадщини в усіх випадках спадкового наступництва було б недоцільним

із практичної точки зору, порушувало б права заінтересованих осіб та суперечило б правовій природі цього інституту [6, с. 60].

У цілому метою охорони спадщини в нотаріальному порядку є збереження цілісності майна, яке залишилося після смерті спадкодавця.

Варто детальніше зупинитися на такій стадії охорони спадщини в нотаріальному порядку, як опис спадкового майна й передача його на зберігання спадкоємцям або іншим особам. Так, відповідно до ст. 61 Закону України «Про нотаріат» для охорони спадкового майна нотаріуси та посадові особи органів місцевого самоврядування провадять опис майна і передають його на зберігання спадкоємцям або іншим особам. Для встановлення кількості майна нотаріусом провадиться його опис та оцінка в порядку, визначеному главою 9 Інструкції. Опис спадкового майна робиться з детальною характеристикою кожної речі окремо (колір, вага, номінал, розмір, сорт, марка, рік випуску, а для іноземної валюти – купюра, її номінал, вартість за курсом Національного банку України тощо) та визначення їх вартості з урахуванням відсотка зносу.

Після виявлення спадкового майна й складення його опису воно передається на зберігання спадкоємцям або іншим особам. Якщо до складу спадщини входить майно, яке потребує управління (жилий будинок, квартира, худоба тощо), а також якщо кредиторами померлого було пред'явлено позов до того, як спадщину було прийнято спадкоємцями, нотаріальна контора призначає хранителя майна, а в населених пунктах, у яких немає нотаріальної контори, відповідна рада призначає над цим майном опікуна згідно зі ст. 559 ЦК України, ч. 2 ст. 61 Закону України «Про нотаріат». При цьому відповідно до ст. 62 Закону України «Про нотаріат» хранителі, опікуни та інші особи, яким передано на зберігання спадкове майно, якщо вони не є спадкоємцями, мають право отримати від спадкоємців винагороду за зберігання спадкового майна в розмірі, передбаченому чинним законодавством України. Вказані особи також мають право на відшкодування необхідних витрат щодо зберігання й управління спадковим майном за вирахуванням фактично одержаної вигоди від використання цього майна.

Аналіз відносин, які виникають із приводу зберігання спадкового майна, свідчить про те, що між нотаріальним органом і зберігачем укладається оплатний договір схову в порядку, визначеному главою 36 ЦК України, змістом якого може бути не лише збереження цілісності спадкового майна, а й управління ним, а його виконання обумовлюється на користь третьої особи – спадкоємця. Особливість цього договору полягає в тому, що винагорода охоронцю хоч і виплачується за розпорядженням нотаріуса, проте відноситься на рахунок спадкового майна, тобто фактично вираховується з майбутнього майна спадкоємця.

Варто також звернути увагу, що оскільки між заінтересованими сторонами в цьому разі виникають цивільні договірні відносини, в основу яких покладено дійсне волевиявлен-

ня учасників угоди, то немає потреби в жорсткому державному регулюванні всіх її істотних умов. Тому розмір винагороди за надання послуг щодо зберігання може встановлюватися не лише законодавчими актами, а й за розсудом сторін договору.

Розмір винагороди охоронців встановлюється, як правило, у процентному відношенні від вартості спадкового майна, зазначеної в акті опису спадщини. За досягнення заінтересованими сторонами згоди з приводу іншого порядку розрахунку (наприклад, у твердій сумі за весь строк зберігання) такий порядок, на нашу думку, також не суперечитиме чинному законодавству. Крім сплати винагороди, вказаним особам також відшкодовуються витрати щодо управління спадковим майном за вирахуванням доходів, фактично одержаних у період користування цим майном.

Крім того, на думку Є.І. Фурси, у випадку, коли майно передається на зберігання не сторонній особі, а спадкоємцю, останній також не позбавляється права вимагати відшкодування витрат, понесених ним у зв'язку з охороною й управлінням цим майном, за рахунок спадщини (тобто за рахунок часток інших спадкоємців) [6, с. 62].

Як уже зазначалося, заходи щодо охорони спадщини тривають до тих пір, доки спадщину не буде прийнято всіма спадкоємцями, тобто протягом шести місяців із часу її відкриття. Про припинення строку дії таких заходів нотаріус повинен завчасно повідомити спадкоємців. Охорона спадкового майна може продовжуватися й після спливу шести-місячного строку, якщо до нотаріуса надійде заява про згоду на прийняття спадщини від осіб, для яких право спадкування виникає в разі неприйняття спадщини іншими спадкоємцями на підставі ч. 3 ст. 1270 ЦК України, якщо до спливу встановленого законом шестимісячного строку для прийняття спадщини залишилося менше трьох місяців, відповідно до п. 12.2 Інструкції.

Водночас охороною спадкового майна роль нотаріуса в захисті спадкових прав не вичерпується. Так, важливою гарантією охорони спадкових прав є належне виконання нотаріусом покладених на нього обов'язків під час оформлення спадкової справи й видачі свідоцтва на спадщину та інших нотаріальних дій. Так, у випадку, коли особа звернулася за вчиненням нотаріальної дії, нотаріус, згідно зі ст. 43 Закону України «Про нотаріат», зобов'язаний встановити особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії. Ця ніби зрозуміла дія, що вчиняється нотаріусом, автоматично усуває осіб, які не мають права вступати в спадкові відносини.

Крім того, відповідно до ст. 44 Закону України «Про нотаріат» нотаріус під час вчинення нотаріальної дії зобов'язаний визначити обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб та провести перевірку цивільної правоздатності й дієздатності юридичних осіб, повноважень представника фізичної або юридичної особи, а також встановити наміри осіб вчиняти правочин. Ці моменти є також важливими гарантіями реалізації своїх прав та інтересів спадкоємцями.

Ще однією формою захисту нотаріусом спадкових прав є вчинення нотаріальних дій шляхом накладення та зняття заборони на відчуження майна. Так, наприклад, крім вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, нотаріус може сприяти охороні спадкових прав, посвідчивши спадковий договір. Зазвичай спадкові договори посвідчуються нотаріусом за зверненням заінтересованих осіб (набувача й відчужувача). При цьому схожість спадкового договору зі спадкуванням виявляється в спільності основної юридичної підстави виникнення права на спадкування в спадкоємців і права власності в набувача, якою є смерть фізичної особи – відчужувача.

Як правило, спадковий договір укладає подружжя щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. Спадковим договором подружжя може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до іншого, а в разі смерті іншого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. На майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору.

Варто відзначити, що накладення заборони щодо відчуження за спадковим договором, за договором довічного утримання (догляду), відчуження застави (іпотеки), а також під час видачі свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно спадкоємцям фізичної особи, оголошеної померлою, проводиться шляхом вчинення посвідчувального напису на всіх примірниках договору або свідоцтва про право на спадщину. При цьому, наприклад, заборона відчуження щодо договору застави або іпотеки є важливою гарантією того, що спадкоємці виконують свої зобов'язання перед кредиторами спадкодавця.

Ще одна підстава для накладення заборони щодо відчуження майна має місце під час отримання повідомлення про смерть особи, яка за життя склала спільний заповіт подружжя. Така заборона вчиняється нотаріусом, яким заведено спадкову справу, на примірнику поданого нотаріусу заповіту, про що надсилається повідомлення нотаріусу, який посвідчив заповіт.

Зазвичай нотаріус, який накладав заборону, знімає заборону відчуження майна під час отримання таких повідомлень: 1) кредитора про погашення позики; 2) про припинення (розірвання, визнання недійсним) договору застави (іпотеки); 3) про припинення договору іпотеки у зв'язку з набуттям іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання, після припинення договору іпотеки у зв'язку з відчуженням іпотекодержателем предмета іпотеки; 4) про припинення, розірвання, визнання недійсним договору ренти, довічного утримання (догляду), спадкового договору; 5) органів опіки й піклування про усунення обставин, що обумовили накладення заборони відчуження майна дитини; 6) про скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або закінчення п'ятирічного строку із часу видачі свідоцтва про право на спад-

щину на майно особи, оголошеної померлою; 7) про смерть іншого з подружжя, які склали спільний заповіт; 8) про скасування рішення суду про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав; 9) про смерть відчужувача за спадковим договором або про смерть іншого з подружжя, які уклали спадковий договір; 10) про відчуження майна, переданого під виплату ренти; 11) рішення суду та в інших випадках, передбачених законом.

Отже, під час реалізації спадкових прав спадкоємцями особливе місце посідає нотаріус. Його роль виявляється насамперед у тому, щоб у випадках, визначених у чинному законодавстві України, забезпечити перехід прав та обов'язків спадкодавця, які не припинилися з його смертю та можуть бути об'єктом спадкування, до спадкоємців.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє виділити декілька форм захисту нотаріусом спадкових прав спадкоємців, відказоодержувачів і кредиторів спадкодавця. До них можна віднести такі: охорону спадкового майна, яка здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями; належне виконання нотаріусом покладених на нього обов'язків під час оформлення спадкової справи й видачі свідоцтва на спадщину; вчинення нотаріальних дій шляхом накладення та зняття заборони на відчуження майна тощо.

Охорона спадкового майна нотаріусом є однією з найважливіших нотаріальних дій, що гарантує захист майнових прав громадян. Ця нотаріальна дія вчиняється після її оплати в день подачі всіх необхідних документів. При цьому заходи щодо охорони спадкового майна мають проводитися в максимально стислі строки. Варто відзначити також, що вжиття заходів щодо охорони спадкового майна здійснюється поетапно в порядку, визначеному чинним законодавством України.

Важливою гарантією охорони спадкових прав є належне виконання нотаріусом покладених на нього обов'язків під час оформлення спадкової справи й видачі свідоцтва на спадщину та інших нотаріальних дій. Так, у випадку, коли особа звернулась за вчиненням нотаріальної дії, нотаріус зобов'язаний встановити особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії. Ця ніби зрозуміла дія,

яка вчиняється нотаріусом, автоматично усуває осіб, які не мають права вступати в спадкові правовідносини. Крім того, нотаріус під час вчинення нотаріальної дії зобов'язаний визначити обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, перевірити цивільну правоздатність і дієздатність юридичних осіб, повноваження представника фізичної або юридичної особи, встановити наміри осіб вчиняти правочин. Ці моменти є також важливими гарантіями реалізації спадкоємцями своїх прав та інтересів.

Ще однією формою захисту нотаріусом спадкових прав є вчинення нотаріальних дій шляхом накладення та зняття заборони на відчуження майна. Так, наприклад, нотаріус може сприяти охороні спадкових прав, посвідчивши спадковий договір. Зазвичай спадкові договори посвідчуються нотаріусом за зверненням заінтересованих осіб (набувача й відчужувача). На майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору. У разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть нотаріус знімає заборону відчуження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Косарева І.А. Роль нотаріальних дій в громадянсько-правом регулюванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І.А. Косарева. – Хабаровск, 2004. – 18 с.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
4. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – С. 66.
5. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : схвалені Рішенням науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.
6. Фурса Є.І. Спадкові правовідносини в нотаріальній і судовій практиці : дис. ... канд. юрид. наук / Є.І. Фурса. – К., 2004. – 200 с.
7. Рябоконт Є.О. Спадкове правовідношення в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук / Є.О. Рябоконт. – К., 2002. – 229 с.